

На відміну від сільської спільноти, зцементованої віковими традиціями кровної спорідненості та добросусідства, Ф. Тьоніс називає міське суспільство «колом людей, які мирно живуть поряд, але є по суті роз'єднаними» [3, с. 52]. Тому «гезельшафт» неминуче потребує формування громадської думки, яка претендує на встановлення загальних і значущих норм поведінки та взаємодії. Сам Ф. Тьоніс відзначає колосальну роль, яку в сучасності відіграють засоби масової інформації для поширення громадської думки [3, с. 235]. Тому ще одним нашим завданням стане дослідження функціонування місцевої преси (передовсім районної), поширення радіомовлення та кінопрокату в сільській місцевості після II Світової війни. Ключове питання в дослідженні цього аспекту полягає в тому, чи здатні були зазначені канали інформації розмивати споконвічні засади суспільного і культурного життя села та прищеплювати нові – урбанізовані.

Отже, для подальшої перевірки гіпотези про рурбанізацію сільської місцевості України в повоєнну добу нам необхідно дослідити зміни чисельності та щільності розміщення населення сіл, трансформації архітектури і просторового планування, розвиток позааграрних галузей економіки, розподіл сільського населення за професійною ознакою, стан торгівлі, а також можливості нових інформаційних каналів на селі.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Верменич Я. В. Історична урбаністика в Україні: теорія містознавства і методика літочислення. Київ: Інститут історії України НАН України, 2011. 306 с.
2. Мамфорд Л. Що таке місто. *Анатомія міста: Київ. Урбаністичні студії*. Київ: Смолоскип, 2012. С. 10-14.
3. Тьоніс Ф. Спільнота та суспільство / пер. з нім. Київ: Дух і літера, 2005. 262 с.
4. Childe G. The Urban Revolution. *The Town Planning Review*. 1950. Vol. 21, No. 1, pp. 3-17.
5. Weber M. The City. New York: Macmillan Publishing Co, 1966. 242 p.

### РЕАЛІЗАЦІЯ ОСВІТНЬОЇ ПОЛІТИКИ ДЛЯ ДОРΟΣЛИХ НА СУМЩИНІ 20-30-Х РР. ХХ СТ.

**Петренко Наталія**

*Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка*  
доктор філософії  
асистентка кафедри історії, правознавства та методики навчання

Нові методи управління державою з'явилися з більшовицькою окупацією українських земель, створенням Української Соціалістичної Радянської Республіки (УСРР) у 1919 р., остаточною поразкою національно-визвольних змагань та створенням Союзу Радянських Соціалістичних Республік (СРСР) у грудні 1922 р. Керівництво в УСРР отримала Комуністична партія (більшовиків) України (КП(б)У), яка виконувала всі вказівки РКП(б).

Зі створенням СРСР змінилися умови розвитку культури у всіх республіках. Поступово почалася так звана «культурна революція», головними завданнями якої були: ліквідація неписьменності, створення системи народної освіти, формування кадрів нової інтелігенції, перетворення літератури, мистецтва та гуманітарних наук на дієвий інструмент ідеологічного впливу на маси, а також використання наукових досягнень для соціалістичного будівництва [8, с. 15]. Ці процеси планувалося втілити в короткий термін.

Освіта дорослого населення у 20-х рр. ХХ ст. стала важливою складовою культурної революції та проводилася в рамках кампанії з ліквідації неписьменності. Зауважимо, що в межах нашого дослідження поняття «освіта для дорослих» визначається саме в значенні початкової, елементарної освіти дорослого населення, яке раніше не вчилася грамоти.

Тогочасна влада СРСР приділяла багато часу саме питанням освіти всіх рівнів, оскільки з приходом до влади більшовиків необхідно було поширити серед населення свою ідеологію. І найпростіше та найшвидше зробити це можна було через освітній процес. Але правляча верхівка зіштовхнулася з перешкодами, основною з яких була неграмотність значної частини населення. Проблема неписьменності була наслідком політики Російської імперії, у якій не приділяли достатньої уваги освіті дорослого населення [1, с. 302].

Звернемося до статистичних даних Першого всезагального перепису населення Російської імперії 1897 р., результати якого представлені в таблиці 1.1. Бачимо, що в 9 українських губерніях, які входили до складу Російської імперії, проживало 23 430 407 осіб населення (11 780 525 чоловіків, 11 649 882 жінки), з них грамотними були 19,2 % населення – 4 502 852 особи (3 368 773 чоловіка, 1 134 079 жінок) [6, с. 43]. У 1920 р. було проведено Другий всезагальний перепис населення Росії. Згідно з його даними на українських землях на 1000 осіб тільки 317 були писемними. Станом на 1923 р. в Україні кількість неписьменних серед жителів віком 8–50 років було близько 12 млн, а серед працездатного населення віком 18–35 років – 4,1 млн, що становило 64 % від загальної кількості працездатного населення України [4, с. 319].

У радянській державі ліквідація неписьменності вважалася необхідною передумовою засвоєння культури та знань, необхідних робітничому класу для будівництва соціалістичного суспільства. Перед керівництвом держави стояло завдання здійснити соціальні зміни відповідно до комуністичних ідей. Радянська влада зосереджувалась на політичній освіті, яка разом із засобами масової інформації допомагала впливати на дорослу аудиторію. Партійно-державний характер ідеологічного життя відрізняв СРСР від інших країн, і це сприяло впровадженню соціалістичних ідей.

Кроком влади до подолання всезагальної неписьменності було видання 26 грудня 1919 р. декрету «Про ліквідацію неписьменності серед населення Р.Р.Ф.С.Р.». У декреті наголошувалося, що метою ліквідації неграмотності є створення умов для свідомої участі всіх громадян РРФСР у політичному житті країни. У документі зазначалося, що грамоти повинно в обов'язковому порядку навчатися населення республіки віком від 8 до 50 років, яке не вміє читати чи писати. Навчитися грамоти вони могли рідною чи російською мовами. Навчання передбачалося проводити як у наявних школах, так і спеціально створених у зв'язку з новими вимогами уряду [8, с. 17].

В Україні процес ліквідації неписьменності проголошено з моменту видання 21 травня 1921 р. РНК УСРР декрету «Про боротьбу з неписьменністю», який за своєю суттю дублював попередньо виданий у 1919 р. декрет РНК РСФСР. Роботу по боротьбі з неписьменністю очолила Головополітосвіта Народного комісаріату освіти УСРР, у межах якої в 1921 р. була створена міжвідомча Всеукраїнська надзвичайна комісія по боротьбі з неписьменністю (ВУНКЛН), яку створили в Харкові постановою РНК УСРР від 21 травня 1921 р. Комісію очолив Г. Петровський, голова ВУЦВК. Пізніше в УСРР функції основної роботи з ліквідації неписьменності перейшли до Всеукраїнського товариства «Геть неписьменність» імені В. І. Леніна, яке теж очолював Г. Петровський [3, с. 3007].

Уже з перших днів упровадження політики ліквідації неписьменності влада почала видавати інструкції з агітації та направляти їх до окружних інспектур народної освіти та органів політичної просвіти (політпросвіти) республік. Так, у січні 1922 р. до Конотопської політпросвіти було надіслане повідомлення, що тиждень агітації за грамотність, що мав відбутися 2–9 січня, переноситься на 15–25 січня. Наголошувалось, що, попри все агітація має тривати, школи повинні відкриватися. Також повідомлялося, що необхідно делегувати представника від політпросвіти, який має отримати всі необхідні для агітації матеріали як методичного, так і практичного характеру [2, арк. 3].

Активну участь в агітації за грамотність в УСРР та на Сумщині брало створене 1923 р. товариство «Геть неписьменність» та його осередки. Метою товариства була ліквідація неписьменності та малописьменності, що досягалася шляхом широкого просування ідей боротьби з неписьменністю, масового залучення малограмотних робітників та селян до шкіл грамоти, допомоги в організації навчання та забезпечення освітніх центрів та шкіл для неписьменних усім необхідним [3, с. 3008].

Навчання неписьменних та малописьменних проводилося через мережу спеціально створених закладів освіти, які забезпечували елементарну грамотність широких верств населення. Мережу таких закладів освіти становили установи, у яких безпосередньо здійснювався освітній процес для дорослих: лікнепи або ж школи грамоти (у містах і селах з групами, приблизно однаковими за віком); школи для малописьменних (у містах і селах з групами, приблизно однаковими за віком); гуртки поодинокі-групового навчання (у селах); недільні школи (у містах); хати-читальні (у селах) [5, с. 1002].

Із середини 20-х рр. ХХ ст. програмні документи для організації кампанії ліквідації неписьменності видаються українською мовою, що відображає наростання політики українізації. Процес навчання в пунктах ліквідації неписьменності проводиться українською мовою, а учні вивчають читання за україномовними творами, переписуючи їх тексти [4, с. 320]. Зокрема, у згаданому щоденнику навчальної роботи вчительки лікнепу хутора Романиха вказується одна з тем «Вставайте, кайдани порвіте, вражою злою кров'ю волю окропіте» [10, арк. 10 зв.] – це слова Т. Шевченка. Проте неважко зрозуміти, що в реаліях тогочасного життя ця фраза звучала як одне з політичних гасел.

Незважаючи на навчання українською мовою, на лікпункти УСРР надсилали російськомовний «Буквар для неписьменних» Елькіної. Три місяці навчання, спрямованого на набуття навичок читання, письма, рахунку та політичної грамотності, виявились недостатньо ефективними через те, що підручники, написані не рідною для

дорослих учнів мовою, були незрозумілими. Перші нові абетки вийшли в 1923–1924 рр. російською мовою. Невдовзі їх переклали українською, проте видати в необхідній кількості не змогли [5, с. 1005].

Можемо стверджувати, що україномовна освіта дорослого населення та в цілому кампанія з ліквідації неписьменності серед мас у Радянському Союзі та в Україні переслідувала подвійну мету. З одного боку, освіта для дорослих за умов масової неписьменності була засобом підвищення рівня освіченості народу, що було потрібно для розвитку промисловості та сільського господарства, а з іншого – засобом поширення політичних ідей серед населення. Саме в такій площині виявлявся вплив усєї мережі позашкільних освітніх закладів на процес формування соціалістичного суспільства. В одному процесі було поєднано українізацію, ліквідацію неписьменності й політичну освіту [4, с. 320]. Особливістю комуністичного підходу було не просте поєднання освіти з вирішенням ідеологічних і виховних завдань, а те, що це робилось абсолютно відкрито і з повним усвідомленням [8, с. 17].

Для навчання учнів у великій кількості пунктів лікнепу необхідна була відповідна кількість викладацьких кадрів, до роботи залучали людей зі спеціальною педагогічною освітою, учителі з досвідом або ж студенти педагогічних училищ чи випускники педагогічних курсів. Більшість ліквідаторів мали проходити спеціальне навчання. З планів занять на курсах та семінарах перепідготовки ліквідаторів неписьменності бачимо, що часто на перше місце ставилася не професійна підготовка вчителя, а підвищення його політичної свідомості. Наприклад, на навчання політграмоти під час окружних батрацьких курсів ліквідаторів неписьменності у м. Глухові 1929 р. виділялося 96 годин з 288 запланованих (34 % годин) [9, арк. 20]. Вважаємо, що це стало однією з причин недостатньої ефективності педагогічних курсів. У цей період питання взаємозв'язку національних, політичних, раціональних та ідеологічних аспектів мали постійний вплив на кадрове забезпечення [7, с. 144].

Як бачимо, специфіка радянської освітньої кампанії дорослих у 20–30-х рр. ХХ ст. полягала не тільки в її масштабах і темпах, але і в тому, наскільки вона була культурно та ідеологічно пов'язана із загальним характером змін, що відбувалися в радянському суспільстві. Як бачимо, специфіка радянської освітньої кампанії дорослих у 20–30-х рр. ХХ ст. полягала не тільки в її масштабах і темпах, але і в тому, наскільки вона була культурно та ідеологічно пов'язана із загальним характером змін, що відбувалися в радянському суспільстві.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Yeryuk, L., & Petrenko, N. Organization and material support of the educational process at primary education institutions for adults in Sumy region in the 20-30s of the XXth century. *Scientific Journal of Polonia University*, 38(1-2). Pp. 301-311. DOI: <https://doi.org/10.23856/3880> (дата звернення: 07.04.2024).
2. Всем Уполитпросветам. *Державний архів Сумської області* (Далі – ДАСО). Ф. Р-4565. Оп. Спр. 906. Арк. 3.
3. Спик Л., Петренко Н. Діяльність товариства «Геть неписьменність» на території Сумщини у 20-30 рр. ХХ ст. *Traektorîâ Nauki = Path of Science*. 2018. Vol. 4, No 3. Pp. 3007-3014. DOI: <http://dx.doi.org/10.22178/pos.32-10> (дата звернення: 07.04.2024).
4. Спик Л., Петренко Н. Ідеологічна складова у діяльності лікнепів Сумщини (друга половина 20-х – перша половина 30-х років ХХ ст.). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Запоріжжя, 2018. Вип. 50. С. 318–322. DOI: 10.26661/swfh-2018-50-036 (дата звернення: 07.04.2024).

5. Єпик Л., Петренко Н. Система фінансування лікпунктів у 20-х рр. ХХ ст. на Сумщині. *Traektoriâ Nauki = Path of Science*. 2018. Vol. 4, No 8. Pp. 1001–1010. DOI: <http://dx.doi.org/10.22178/pos.37-8>. (дата звернення: 07.04.2024).

6. Общий свод по Империи результатов разработки данных первой всеобщей переписи населения произведенной 28 января 1897 года. Т 1. / под редакцией Н. А. Тройницкого. Санкт-Петербург, 1905. 268 с.

7. Петренко Н. Вчителі початкової освіти дорослих Сумщини 1920-х – початку 1930-х рр.: просопографічний портрет. *Сторінки історії* : збірник наукових праць. Вип. 51. Київ : Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», 2020. С. 135–146. DOI: <https://doi.org/10.20535/2307-5244.51.2020.220181> (дата звернення: 07.04.2024).

8. Петренко Н. Причини та принципи впровадження обов'язкової освіти дорослих в Україні у 20-х роках ХХ століття. *Сумська старовина*. 2023. № LXII. С. 14–22. DOI: <https://doi.org/10.21272/starovyna.2023.62.2> (дата звернення: 07.04.2024).

9. Учебный план питань лікнепу. *ДАСО*. Ф. Р-2322. Оп. 2. Спр. 104. Арк. 20.

10. Щоденники вчителів-ліквідаторів. *ДАСО*. Ф. Р-5601. Оп. 1. Спр. 708. Арк. 1–14.

## ОСМИСЛЕННЯ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНИХ СИСТЕМ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ТЕОРІЇ САМООРГАНІЗАЦІЇ

Снегірьов Ігор

*Сумський державний педагогічний університет*

кандидат філософських наук, доцент кафедри всесвітньої історії,  
міжнародних відносин та методики навчання історичних дисциплін.

Соціальні закони, викликані до життя класичною наукою описують явища, властиві суспільству в періоди еволюційного розвитку, відмінною рисою яких є жорсткий зв'язок між причиною і наслідком, а також лінійні характеристики. Таке осмислення соціальної реальності є одностороннім і не зачіпає революційних, катастрофічних змін в історичному процесі. У ці періоди відбувається зміщення акцентів з організації на самоорганізацію, з лінійності на нелінійність, з оборотності на безповоротність, з детермінізму на стохастичність. Особа вже не розчинена в потоці суспільного життя. Вона тепер здатна впливати на макросоціальні процеси. Сучасне постіндустріальне суспільство з його складною структурою має відкритий характер, і вкрай неоднорідну внутрішню структуру, що приводить соціум в нерівноважний стан, тоді як класична наука, заснована на ньютонівській механіці залишала цю сферу на периферії своїх досліджень, приділяючи основну увагу рівновазі.

Перша цілісна теоретична модель розвитку суспільства в історичному контексті була розроблена в лоні християнської теології. Йдеться, в першу чергу, про теоретичні побудови Августина Блаженного «божественної держави», що створила модель, в якій суспільство – прояв божественної еманції. У його концепції історичний процес з'являється як типовий приклад лінійної моделі розвитку, яка розпрямляє часовий цикл порівняно з греко-римськими теоріями циклічного розвитку. Таке розуміння історичного процесу являється, мало не першою спробою в історії філософської думки висунути ідею прогресу. Основа і сенс історії в ідеалістичних концепціях середньовіччя – божественне Провидіння,